

Електронне наукове фахове видання "Державне управління: удосконалення та розвиток" включено до переліку наукових фахових видань України з питань державного управління (Наказ Міністерства освіти і науки України від 06.11.2014 № 1279)

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток

№ 3, 2010

[Назад](#)[Головна](#)

УДК 338.1:316

*Н.М. Карпенко,**здобувач, Класичний приватний університет, м. Запоріжжя*

АНАЛІЗ ДЕРЖАВНОГО АНТИМОНОПОЛЬНОГО РЕГУЛЮВАННЯ КОНЦЕНТРАЦІЇ В УКРАЇНІ

У статті представлено аналіз державного антимонопольного регулювання концентрації в Україні і визначено основні напрями його розвитку.

In the article the analysis of the antimonopoly adjusting of concentration is presented in Ukraine and basic directions of his development are certain.

Ключові слова: антимонопольний, держава, конкуренція, концентрація, регулювання.

ВСТУП

Розвиток сучасної України неможливий без вільного підприємництва, вільної конкуренції й вільної торгівлі, для державного захисту яких і створення необхідних для цього інститутів присвячена антимонопольна діяльність держави. У країнах з нерозвинутою ринковою економікою вирішуються специфічні антимонопольні завдання й проводиться постійне зіставлення її цілей з реаліями господарського життя. У міру придбання економічною системою ринкових рис змінюються концепція захисту конкуренції й характер антимонопольного впливу на економіку. У динамічному процесі взаємин суспільства – конкуренції та суспільства – монополії формуються концептуальні основи антимонопольної діяльності.

Держава в рамках антимонопольної діяльності запобігає обмеженню конкуренції, що створює невідгоди споживачам, і встановлює належні правила гри й норми поведіння для конкуруючих суб'єктів ринку. Антимонопольна діяльність націлюється на обмеження приватної влади монополій, яку вони можуть використати для отримання вигід зі свого положення на ринку шляхом здійснення дій, що наносять шкоду суспільству.

Значимість антимонопольної діяльності залежить від того, наскільки суспільство цінує ринкове господарювання в порівнянні з іншими економічними системами й дорожить його непорушним атрибутом - конкуренцією. Держава, здійснюючи розумну антимонопольну діяльність, спонукає суб'єктів господарювання, незалежно від їхніх розмірів, до енергійної участі в конкуренції. З іншого боку, не допускає, щоб суб'єкти, що володіють владою на ринку, використали будь-які тактики в торговельній війні проти інших, що не володіють такою владою, усували конкурентів, консолідували свої монополістичні наміри й концентрували владу над ринком. Тому антимонопольна діяльність служить потребам суспільства тим, що захищає його від руйнівних наслідків неконтрольованої ринкової влади.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Провести дослідження антимонопольного регулювання в Україні і визначити напрями його покращення.

РЕЗУЛЬТАТИ

В економіці України впродовж 2009 року продовжувались істотні негативні тенденції, що були спричинені впливом на національні ринки світової фінансово-економічної кризи. За 2008-2009 рр. обсяг валового внутрішнього продукту скоротився (у цінах 2007 р.) на 15% (за попередньою оцінкою), обсяг промислової продукції, за даними Держкомстату України, скоротився на 21,9%, в тому числі у переробній промисловості – на 26,6%, у добувній промисловості – на 10,7%, обсяг виконаних будівельних робіт (у грошовому вимірі) скоротився на 48,2%, обсяг вантажних транспортних перевезень – на 22,5%, обсяг обороту оптової торгівлі – на 21,1%, роздрібною торгівлі – на 16,6%. Лише в агропромисловому комплексі спостерігалось збереження загального обсягу виробництва продукції на рівні попереднього року. Сукупний розмір збитків за напрямками економічної діяльності, що виявили від'ємний фінансовий результат, склав 5,7% від розміру валового внутрішнього продукту за рік [1, с.2-3].

Загалом можна відмітити, що в національній економіці галузі сфери послуг виявилися більш мобільними і чутливими до вимог конкуренції у період кризи, а галузі, що характеризуються значною часткою ринків з несприятливими передумовами для внутрішньої конкуренції – навпаки скоротили обсяги виробництва.

Ринкові перетворення в Україні, що супроводжувалися роздержавленням власності та появою нових структурних одиниць, мали привести до підвищення рівня конкуренції між суб'єктами національної економіки, що сприяло б покращенню формування та використання структури капіталу. Однак, ці процеси відбувались повільними темпами, бо не мали чіткого вектору розвитку та послідовних виконавців, що й до цього часу не дозволило створити в багатьох галузях вітчизняної економіки рівноцінних конкурентних умов.

В Україні контроль за рівнем конкуренції на товарних ринках і за забезпеченням дотримання конкурентного законодавства здійснює Антимонопольний комітет України, який є державним контрольно-наглядним органом. Йому безпосередньо та разом з іншими органами влади належить визначна роль у формуванні і підтримці конкурентного середовища через конкурентні відносини на національному ринку.

Для аналізу структурних передумов конкуренції пропонується виділяти чотири типи ринків, а саме: "чистої" монополії (частка найбільшого підприємства перевищує 90%); з ознаками індивідуального домінування (частка найбільшого підприємства - від 35 до 90%); з ознаками "жорсткої" олігополії (частка трьох найбільших підприємств перевищує 50%) і, нарешті, з конкурентною структурою [2, с.123-127].

Дослідження структурних передумов конкуренції в економіці України, які визначаються на основі співвідношення сукупних часток підприємств, що діють на ринках різних типів, у загальному обсязі реалізованої продукції дозволило виявити в цілому повторюваність стану і тенденцій з незначними змінами протягом останніх двох-трьох років.

Результати розрахунків щодо ринків України, здійснені на основі опрацювання даних щодо 422 загальнодержавних та 3441 регіональних укрупнених (агломерованих) ринків виявили, що на початок 2009 року більше половини продукції реалізовувалося суб'єктами господарювання, які діяли на ринках, де структурні обмеження конкуренції відсутні. В той же час на олігопольні ринки припадало 16,6% загального обсягу реалізації, на ринки з ознаками індивідуального домінування – 22,6%, на ринки, де структурні передумови конкуренції відсутні (частка найбільшого підприємства перевищує 90%) – 6,5% [1, с.5] (табл. 1).

Таблиця 1. Структурні передумови конкуренції в економіці України*

Тип ринків	Частка підприємств, що діють на ринку певного типу, у загальному обсязі виробництва (реалізації) у відсотках на початок					
	2001 р.	2004 р.	2005 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.
З конкурентною структурою	53,9	54,3	55,4	53,1	56,7	54,3
Олігополія	11,6	15,3	13,6	14,4	12,0	16,6
З ознаками індивідуального домінування	22,7	19,9	22,1	25,8	25,6	22,6
“Чиста” монополія	11,8	10,5	8,9	6,7	5,7	6,5

* складено автором на основі звітів АМКВ

За аналізований період спостерігається значне скорочення частки підприємств з «чистою» монополією в 1,8 рази, однак зростанням частки підприємств з олігополією в 1,4 рази і лише незначним – з конкурентною структурою (на 0,4%). У 2008-2009 рр. динаміка є ще гіршою, оскільки зростає частка ринків «чистою» монополією на 0,8% та олігопольних ринків на 4,6%, а ринки з конкурентною структурою скоротилися на 2,4%.

Суперечливі тенденції характерні і для дослідження сукупного рівня концентрації промисловості за 2005-2008 рр. (табл.2). У динаміці за 2005-2008 рр. частка 10 та 20 найбільших підприємств у обсязі реалізованої продукції зменшилася відповідно на 1,1 і на 0,6 пункти й у чисельності працівників на 0,7 % і 0,1 пункти, що є позитивним, однак частка 50, 100, 150 та 200 найбільших підприємств помітно зростає, що свідчить про негативність ситуації, оскільки вказує на недостатній розвиток малого та середнього бізнесу у промисловості.

Водночас, спостерігається послаблення позицій найбільших підприємств, що, з точки зору конкуренції, як правило, означає перехід від абсолютної (стовідсоткової) монополії або стану індивідуального домінування до більш сприятливої для елементів конкуренції олігопольної структури ринків, коли на ринку діє обмежена кількість приблизно однакових за розмірами операторів, які, залежно від ситуації, можуть або достатньо жорстко конкурувати між собою, або ж відмовлятися від конкуренції [1, с.4-5].

Таблиця 2. Сукупний рівень концентрації в промисловості України у 2005-2008 рр.*

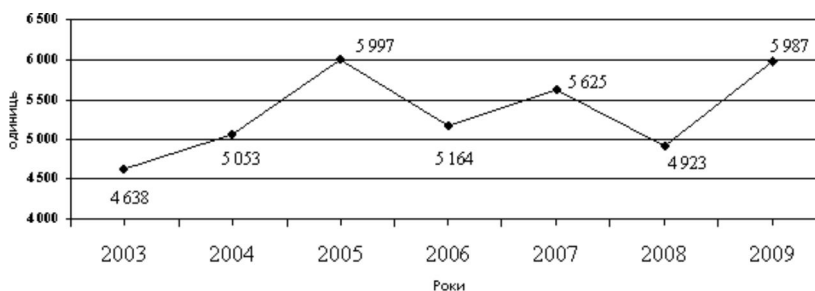
Кількість найбільших підприємств, од.	Частка найбільших підприємств, %							
	в обсязі реалізованої продукції				у чисельності працівників			
	2005	2006	2007	2008	2005	2006	2007	2008
10	20,3	23,5	19,7	19,2	6,4	6,9	5,5	5,7
20	29,2	31,8	27,8	28,6	9,9	10,0	9,2	9,8
50	41,3	43,2	40,9	42,9	16,3	15,4	15,8	15,7
100	51,9	51,9	51,8	54,5	24,3	23,2	22,3	24,9
150	57,5	56,9	57,6	60,4	29,2	28,6	28,3	30,7
200	61,4	60,3	61,4	64,3	32,5	33,1	33,2	35,9

* складено автором на основі звітів АМКВ

Представлена динаміка у таблицях 1 і 2 підтверджує, що у національній економіці зберігається значна частка ринків, для яких потрібний постійний контроль з боку Антимонопольного комітету України, щоб запобігти зловживанням.

Антимонопольні органи через менеджмент антимонопольної діяльності здатні здійснювати комплексне дослідження та моделювання ринкового середовища у поєднанні з налагодженою взаємодією всіх підрозділів і посадових осіб підприємств, організацій, установ та органів державної влади в інтересах продуктивного досягнення визначених конкурентних стратегій з дотриманням принципів конкурентної боротьби та норм конкурентного законодавства. Через поєднання менеджменту антимонопольної діяльності та адміністративного менеджменту діяльність АМКВ передбачає розподіл прав та обов'язків щодо реалізації конкурентної політики органами усіх гілок влади, прийняття державних рішень щодо напрямів реалізації конкурентної політики, визначення способів та методів діяльності усіх державних органів.

Внаслідок впливу світової економічної кризи у 2009 р. в Україні почастишали монопольні зловживання, антиконкурентні змови та прояви недобросовісної конкуренції, що вплинуло на зростання кількості заяв та звернень до Антимонопольного комітету (рис. 1).

Рис. 1 Загальна кількість розглянутих заяв, скарг, інших звернень з приводу порушень законодавства про захист економічної конкуренції*

* складено автором на основі звітів АМКВ

Представлена динаміка розглянутих звернень наглядно відображає їх рівень у 2009 році, який за весь представлений період був найвищим, окрім 2005 року. За 2003-2009 рр. кількість звернень з приводу порушень, що надійшли до АМКУ та були розглянуті зросла на 1349 од., оскільки з причин погіршення загальноекономічного рівня в національній економіці підприємства втрачали пильність до виконання законодавчих норм, намагаючись різними зусиллями забезпечити власну прибутковість.

Безперечно, що в умовах дії наслідків світової кризи держава повинна була більш активно і дієвіше підтримувати підприємництво, щоб сприяти розвитку економічних процесів в державі. Однак, суттєвого стимулюючого і регулюючого впливу не спостерігалось з причин відсутності стратегії розвитку та взаємодії всіх гілок влади, поряд з якими існує обмеженість фінансових ресурсів.

У 2009 р., характеризуючи результати діяльності АМКУ, доцільно констатувати про підвищення активності всіх його складових частин, що сприяло збільшенню виявлених та припинених порушень законодавства про захист економічної конкуренції.

Протягом 2009 р. АМКУ з загальної кількості проведених 900 перевірок дотримання вимог законодавства про захист економічної конкуренції, що в 1,36 рази більше рівня 2008 р., 739 перевірок суб'єктів господарювання та 161 перевірка державних органів. За результатами цих перевірок і на основі аналізу інформації про стан ринків, розпочато розгляд 404 справ про порушення законодавства про захист економічної конкуренції та 940 справ про правопорушення, надано 216 рекомендацій щодо припинення дій (бездіяльності), що містили ознаки таких правопорушень [1, с.15].

Протягом року розглянуто з визнанням вчинення порушень 1966 справ про порушення законодавства про захист економічної конкуренції (за 2008 рік – 1616) та надіслані рекомендації стосовно припинення 1494 дій (бездіяльності), що містили ознаки порушень, які були виконані [1, с.15].

Чисельність припинених АМКУ порушень законодавства про захист економічної конкуренції у 2009 р. збільшилась у порівнянні з 2008 р. на 651 справу (з 3234 до 3885). У структурі порушень за 2009 р. найбільша частка належить зловживанням монополієм (домінуючим) становищем – 38% (рис.2) [1, с.16], що на 12,7 пункти більше, ніж у 2008 р. та 24% – іншим порушенням.

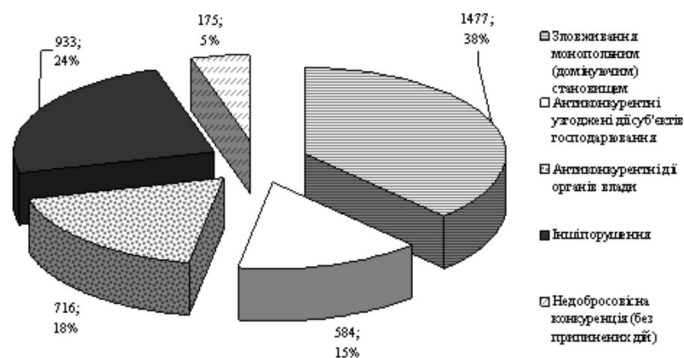

Рис. 2. Структура порушень законодавства про захист економічної конкуренції, припинених АМКУ у 2009 році

Збільшення кількості розкритих порушень у 2009 р. вплинуло на зростання до 289,8 млн. грн., або у 2,17 рази обсягу накладених АМКУ штрафів на порушників законодавства про захист економічної конкуренції в порівнянні з попереднім, 2008 р. (рис. 3). Найменша сума штрафів була визначена у 2004 р.

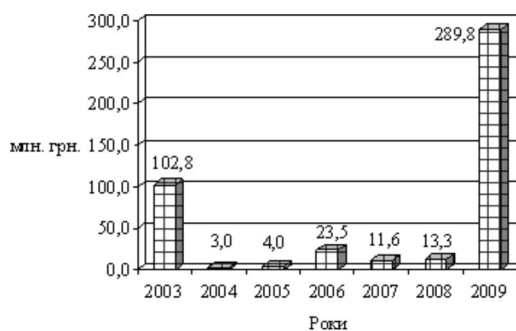

Рис. 3. Штрафи, накладені органами Комітету на порушників у 2003-2009 роках

* складено автором на основі звітів АМКУ

Представлена динаміка накладених штрафів характеризується трьома піковими зростаннями, які припадали на 2003, 2006 та 2009 рр. Саме після стрімкого зростання наступний період характеризувався значним спадом. Враховуючи події 2003-2004 рр., що були пов'язані з політичними процесами, необхідно докласти максимум зусиль щоб не відбулось відповідного повтору у період 2009-2010 рр., адже ситуація має схожі умови.

Накладений обсяг штрафів не відображає вплив на можливі зрушення в економіці країни. Обсяг сплачених порушниками штрафів свідчить про позитивні тенденції: наповнення бюджету, забезпечення конкурентних умов в економіці та виховний вплив на розвиток підприємництва.

Тенденція рівнів сплачених штрафів і пені (рис. 4), відображає певну послідовність і результативність у роботі АМКУ, оскільки за 2003-2009 рр. відбувалося щорічне їх зростання, окрім 2004 р.

За досліджуваній період сума сплачених штрафів і пені зросла з 1,9 до 12,2 млн. грн., або в 6,4 рази. Проте, відношення накладених органами АМКУ штрафів до їх сплачених сум відображає за 2003-2009 рр. відповідно по рокам цікаву тенденцію – 1,87%, 57,48%, 57,02%, 14,73%, 51,41, 78,91, 4,20. Така динаміка відображає відірваність у часі накладених і сплачених штрафів, на що окрім свідомих причин впливає також вирішення багатьох спорів у судовому порядку.

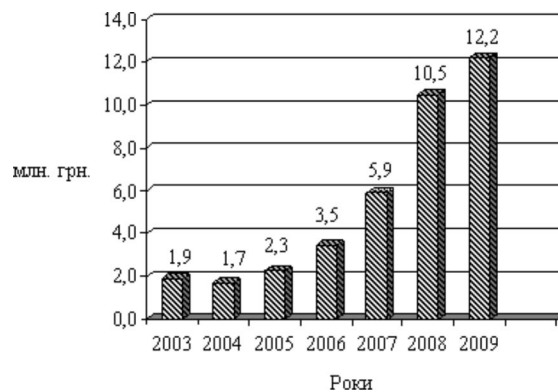

Рис. 4. Штрафи, сплачені порушниками на підставі рішень АМКУ, у 2003-2009 рр.

* складено автором на основі звітів АМКУ

Діяльність АМКУ направлена не лише на виявлення порушень конкурентного законодавства, а ще й на регулювання процесів концентрації. Згідно Закону України «Про захист економічної конкуренції» [3] концентрацією визнається:

- 1) злиття суб'єктів господарювання або приєднання одного суб'єкта господарювання до іншого;
- 2) набуття безпосередньо або через інших осіб контролю одним або кількома суб'єктами господарювання над одним або кількома суб'єктами господарювання чи частинами суб'єктів господарювання ...;
- 3) створення суб'єкта господарювання двома і більше суб'єктами господарювання, який протягом тривалого періоду буде самостійно здійснювати господарську діяльність, але при цьому таке створення не призводить до координації конкурентної поведінки між суб'єктами господарювання, що створили цей суб'єкт господарювання, або між ними та новоствореним суб'єктом господарювання;
- 4) безпосереднє або опосередковане придбання, набуття у власність іншим способом чи одержання в управління часток (акцій, паїв), що забезпечує досягнення чи перевищення 25 або 50 відсотків голосів у вищому органі управління відповідного суб'єкта господарювання.

АМКУ здійснює контроль за концентрацією, надає дозвіл на злиття, спільне створення, набуття контролю, придбання акцій тощо.

Однією з переваг великого бізнесу є концентрація капіталу, що слугує бар'єром для входження на даний ринок інших суб'єктів господарювання. Але концентрований капітал вимагає і розширення сфер прикладання. Для створення принципово нового бізнесу, який принесе не одномоментні, а тривалі конкурентні переваги, потрібні час і гроші; причому цей процес характеризується високим ступенем ризику. Динаміку таких явищ в економіці країни засвідчують дані Антимонопольного комітету (табл. 3).

Таблиця 3. Динаміка процесів концентрації суб'єктів господарювання в Україні за видами у 2002-2009 рр.

Рік	Вид концентрації										Всього	
	злиття		спільне створення		набуття контролю		придбання акцій		інші			
	од.	%**	од.	%**	од.	%**	од.	%**	од.	%**	од.	%***
2002	54	13,6	16	4,0	9	2,3	232	58,3	87	21,9	398	9,9
2003	56	17,0	23	7,0	7	2,1	181	55,0	62	18,8	329	8,2
2004	39	9,3	22	5,2	13	3,1	310	73,6	37	8,8	421	10,5
2005	31	8,6	12	3,3	16	4,5	249	69,4	51	14,2	359	8,9
2006	20	3,9	23	4,5	41	8,1	415	81,9	8	1,6	507	12,6
2007	13	1,8	21	2,9	11	1,5	663	92,2	11	1,5	719	17,9
2008	26	3,2	34	4,2	43	5,3	711	87,2	1	0,1	815	20,2
2009	1	0,2	16	3,3	45	9,4	394	82,1	24	5,0	480	11,9
Разом	240	6,7	167	4,3	185	3,9	3155	77,8	281	7,2	4028	100,0

* розраховано автором.

** частка у загальній кількості видів концентрації.

*** структура за весь період.

Протягом 2002-2009 рр. кількість дозволів на концентрацію склала 4028 од. Найбільша частка угод концентрації передбачала придбання акцій підприємств від 55,0% у 2003 р. до 92,2% у 2007 р. від загальної кількості. Різкі зміни частки таких видів концентрації як злиття та інші з 2006 р. втрачають свою значущість. Натомість істотно почастішали випадки придбання акцій (часток, паїв), що можна вважати певною мірою поглинанням підприємств шляхом відчуження корпоративних прав (відомостей про диференціацію придбаних пакетів акцій або часток у статутному капіталі немає).

Концентрація є однією з невід'ємних ознак сучасних ринків, тому кількість отримуваних АМКУ заяв щодо надання дозволу на її здійснення щороку є дуже значною. За 2003-2009 рр. сумарна кількість поданих заяв склала 4339 од., а не розглянутих (відкликаних заявниками та повернуто без розгляду) – 1185 од., що становить 27,3% загальної кількості (табл. 4).

Таблиця 4. Розгляд заяв про надання дозволу на концентрацію суб'єктів господарювання

Рік	Отримано заяв		Не розглянуто заяв***		Дозволено без умов		Дозволено за умов		Заборонено	
	од.	%**	од.	%**	од.	%**	од.	%**	од.	%**
2009	599	13,8	118	10,0	476	15,2	4	21,1	1	11,1
2008	1021	23,5	206	17,4	814	26,0	1	5,3	0	0,0
2007	911	21,0	188	15,9	715	22,9	4	21,1	4	44,4
2006	631	14,5	124	10,5	500	16,0	5	26,3	2	22,2
2005	538	12,4	179	15,1	352	11,3	6	31,6	1	11,1
2004	595	13,7	174	14,7	419	13,4	0	0,0	2	22,2
2003	643	14,8	314	26,5	326	10,4	3	15,8	0	0,0
Разом	4339	100,0	1185	100,0	3126	100,0	19	100,0	9	100,0

* розраховано автором.

** частка у загальній кількості за 2003-2009 рр.

*** Повернуто заявникам без розгляду та відкликано заявниками.

З загальної кількості отриманих дозволів на концентрацію 0,6% (19 од.) були дозволені за певних умов і лише 9 заяв щодо концентрації були заборонені. Тобто, майже всі заяви, що відповідно оформлені і не суперечать законодавству знаходять своє втілення в концентраційних угодах.

ВИСНОВКИ

Антимонопольний комітет України здійснює практичну управлінську діяльність щодо регулювання конкурентних відносин на різних національних ринках. Зміст антимонопольного регулювання полягає в тому, щоб запобігти зміні конкурентної суті самої структури ринку і її впливу на поведінку суб'єктів, зберегти конкурентні структури ринку, попередити поведінку суб'єктів, що може приводити до негативних для конкуренції наслідків.

Антимонопольний орган виконує оцінку процесів монополізації та розвитку конкуренції, а також вирішує проблеми, що виникли у зв'язку з цим і визначає заходи, які компенсують наслідки від обмеження конкуренції.

Дослідження результатів антимонопольного регулювання дозволило визначити суттєвий рівень монополізації національної економіки, який стримує збільшення рівня конкуренції. Загальні обсяги перевірок та розглянутих заяв у 2009 р. зросли, що позитивно вплинуло на обсяг накладених штрафів і пені.

Для досягнення ще більш високих результатів щодо формування конкурентного ринку в Україні сприятиме: прискорення темпів розвитку малого бізнесу; забезпечення контролю за дотриманням вимог антимонопольного законодавства; виявлення та припинення порушень законодавства; виявлення антиконкурентних узгоджених дій суб'єктів господарювання; підвищення ефективності контролю за концентрацією та узгодженими діями суб'єктів господарювання; забезпечення формування проконкурентної свідомості в українському суспільстві, адвокатування конкуренції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Річний звіт Антимонопольного комітету України за 2009 рік [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.amc.gov.ua/amc/control/uk/publish/article?art_id=178067&cat_id=161760
2. Костусєв О.О. Конкурентна політика в Україні. – К.: КНЕУ, 2004. – 314 с.
3. Закону України «Про захист економічної конкуренції» [Електронний ресурс] – Режим доступу до Закону: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2210-14&check=4/UMfPEGznhh0S6.Zi3/lUSNH4e6s80msh8Te6>

Стаття надійшла до редакції 09.03.2010 р.

ТОВ "ДКС Центр"